

ÇEVİRİLER... ÇEVİRİLER... ÇEVİRİLER.

GÜLMEDE YENİ BİR TEORİ*

John MORREALL
Çeviren: Metin EKİCİ**

Göz önüne aldığımız üç gülme teorisinin diğer versiyonlarını ve de Bergson'unki gibi onlardan birine veya onların her birinden oluşan kombinasyona yeni elementler ilava eden teorileri de incelemek tabii ki mümkündür. Fakat bizim amacımız için bu gerekli değildir. Her durumda bizim ulaşacağımız sonuç aynı olurdu yani bu teorilerden hiç birinin versiyonu gülmenin bütün durumlarını içine alacak genişliğe sahip değildir.

Biz zamanımızı üstünlük, uyumsuzluk ve rahatlama teorilerini incelemeye geçirmiyoruz. Bununla birlikte, bunların her biri gülmenin önemli bir özelliğine dikkat çeker ki, bunlar daha kapsamlı bir teoride açıklanacaktır. Gerçekte bu teorilerin karşılaştırılması gülme durumlarının üç genel özelliğini tavsiye eder ki bunlar daha kapsamlı bir teoriye temel oluşturabilirler. İlk özellik psikolojik yapıdaki değişikliklerdir ki bunu gülen yaşar. Uyumsuzluk teorisinin göstergesi gibi, bu değişiklik esas itibarıyla bizim kavrayış kalıbımıza uygun olan şeyler hakkında düşünmemiz ve onları algılamamızın ciddiyetinden, uyumsuzluğun oluşturduğu şaşırma durumuna, yani ciddi olmayan bir şaşırma durumuna geçiştir. Değişiklik belki de üstünlük ve rahatlama teorilerinde tarif edildiği gibi gülme pozitif hislere bir destek, negatif

hislerin bir kesilmesi veya bastırılmış hislerin serbest bırakılmasıyla birlikte temelden tesir edendir veya değişiklik, düşmanlık güden şakadaki gibi hem etkili, hem de bilmeye aittir.

Bununla birlikte, psikolojik durumdaki herhangi bir değişiklik gülmeyi dürtmeyecektir. Baktığımız üç teorisinin de gösterdiği gibi, değişiklik ani olmak zorundadır. Gülmeyle, bir değişiklik tarafından sınırların ötesine geçirilmeyiz ki böylece halihazırda yapmakta olduğumuz şeye dönemeyelim. Gülme durumlarının bu ikincisi daha fazla inceleme gerektirecektir, fakat biz şimdilik bir psikolojik değişiklik nosyonumuzu onun içine kurabiliriz ve böylece psikolojik değişiklikler hakkında değil, ani oluşturulan değişiklikler olarak anlayacağımız psikolojik "geçişler" hakkında konuşabiliriz.

Gülme durumlarını karakterize edişimize ilavesi mecburi olan üçüncü özellik psikolojik değişikliğin memnuniyet vericiliğidir. Kendi başarımızdan hoşlanmak, bazı uyumsuzluklarla eğlendirilmiş olmak, hapsedilmiş enerjiyi serbest bırakmak bunların hepsi iyi hissedilir ve bizim gülmemize sebep olurlar. Diğer taraftan sevdiğimiz birinin olduğunu öğrenmek veya stres dolu bir uyumsuzlukla karşı karşıya kalmak gibi hoş olmayan bir psikolojik değişiklik bizim gülme-

mize yol açacak türden birşey değildir. (Açıkcası, sadece karşı örnekler olan utanma ve isteri durumlarındaki gülme-yi biz bu bölümün sonunda gözönüne alacağız.) Biz şimdi genel olarak gülme-durumlarını karakterize etmek için bu üç özelliğin hepsini birlikte bir formül içine koyabiliriz.

Memnuniyet Verici Bir Psikolojik Değişkenlikten Doğan Gülme :

Çünkü gülme kendi kendine ne bir psikolojik değişikliktir, ne de değişikliğin ürettiği hoş bir histir. Halbuki gülme, değişikliğin sebep olduğu ve değişiklik tarafından üretilen hissin ifade ettiği fiziki aktivitedir. Her ne kadar Beatlie ve diğerlerinin not ettikleri gibi, biz bu hissin kendisini “eğlence” veya “şenlik” olarak adlandırabilsek de üzerinde hemfikir olduğumuz gülmede ifade edilen hissi anlatacak tek bir kelime yoktur. Burada bir kelimenin olmayışı sadece dilbilgisiyle alakalı bir problem değil, o bazı teorisyenler için gülmenin fiziki bir davranış ve eğlence gibi bir his olup olmadığının açık bir şekilde ayırt edilemeyeceği fikrine yol açmıştır ki ben bunu, yani gülmenin neyi ifade ettiğini anlatacağım.

Şimdi verilen teori çok geneldir, fakat biz kapsamlı bir gülme teorisinin çok genel olmasını beklemeliyiz, daha önce görüldüğü üzere dar formüller sadece gülmenin bazı durumlarını tarif edebilirler. Burada genelleme gülmenin spesifik durumlarına uygulandığında sadece teoriyi manasız kılmak bir durum söz konusu değil. Bu teorisinin birinci bölümünde sıralanan gülmenin pek çok çeşitlerini nasıl içine aldığını görmek ve bunu aydınlatıcı bir yoldan yapmak için

gülmenin gelişimine bakalım.

Biz bebekteki şakaya bağlı olmayan gülmenin en basit durumlarıyla başlayabiliriz. İlk aylardan bir bebeğin dünyası, bizim dünyamızdan farklıdır. Onun basit psikolojisi cilt, gözler, kulaklar vb. gibi doğrudan duyuya yönelik uzuvlarla hissedilebilir, fakat onun psikolojisi objeleri algılamaya daha yeterli değildir. Bir bebek objeleri tarif edemeyeceği gibi, kendi vücudunun ne olduğunu veya olmadığını da fark edemez. Bebek üçüncü veya dördüncü ayında gülmeye başladığında, psikolojik değişikliği ortaya çıkaran şey, ne kavramla ilgilidir, ne de algılamaya aittir. O sadece fiziki durumun oluşturduğu bir değişikliktir. bebekteki gülme uyarıcısının en basit çeşidi gıdıklamadır. Bebek gıdıklandığında cildinde ve ciltaltı bezlerinde ara ara uyarıcıyı hissederek ve sonra uyarıcıyı hissetmez. Eğer dokunma veya dürtme kesik kesik olacağına, sürekli olursa bebek muhtemelen onu bir ağrı gibi hissedebilir veya en azından rahatsız olabilir. Fakat gıdıklamada uyarıcı başlar başlamaz, o durur, yeniden başlar ve öyle devam eder. Eğer dokunmaların zamanlaması doğru ise, tanıdık bir ses dokunuşlara eşlik ederse ve bu zaman içinde bebeği başka bir şey rahatsız etmiyorsa, bu duymaya ait değişiklik onun için hoş olacaktır ve onun gülmesi memnuniyetinin ifadesi olacaktır.

Tabii ki daha büyük çocuklar ve yetişkinlerde gıdıklanabilirler ve burada iş daha karmaşıktır. Çünkü bir çocuk veya yetişkin, gıdıklayıcı algılar ve bundan dolayı sık sık dokunmalara katılabilir ve hatta onları durdurabilir. Burada dahi, başarılı bir gıdıklama duyularla ilgili uyarıcının yarattığı bir değişikliğe bağlıdır. Çocukları ve yetişkinleri gıdık-

lamada en önemli şey, dokunmanın bir şekilde beklenmedik olmasıdır; bu onun başlangıcı, uzunluğu, yeri yönü veya yaptığı baskının toplamı olabilir. Eğer biz dokunuşa bütünüyle katılabilirsek, kendimizi ona hazırlayabiliriz ve böylece onun ani oluşunu ortadan kaldırmayabiliriz. Aniliğin gücü bizi şok etmektedir, fakat beklenen bir durumda psikolojik bir değişiklik olmayacaktır, sadece beklenen zayıf bir uyarı olacaktır. Aristo'nun da açıkladığı gibi, bir kimse kendini gıdıklayamaz ve gıdıklamanın oluşturduğu gülme "şüphe ve sürprizin bir çeşidi"nden gelir ki, bir kişinin kendi kendine yapması mümkün değildir. Bu gözlemleri Leon Duman genişletmiştir. Eğer siz birisine vücudunun kesin bir yerinden dokunacağınızı söyleseniz ve arkasında da söylediğinizi yapsanız, o kişi gülmeyecektir. Fakat siz çimdik atacakmış gibi bir hareket yapsanız ve sonra da o kişiye dokunmasınız, o güler. Eğer siz hız ve yönü değiştirmeden bir kişinin cildi üzerinde parmaklarınızı gezdirseniz veya daha da ötesi, siz ona tamamen düzenli aralıklarla dokunursanız, bu durumda gıdıklananın etkisini sağlayamazsınız.¹

Çocuklarda veya yetişkinlerde gıdıklamanın tam bir işleyişi mesela, gıdıklayan ile gıdıklanan kişi arasında yakınlık gibi, daha başka kavrayış ve algılayış faktörlerini de, içine alabilir; hatta o şakayı tartışabilir ki, çocuklar ve yetişkinlerdeki bazı gıdıklamalarda bu durum sözkonusudur. Fakat bu bizi kendi konumuzdan çok ileriye götürebilir- biz bebeklerdeki komik olmayan gülmenin en basit şekline dönelim. Birinci bölümde sıralanan komik olmayan gülmenin çeşitlerine bakarsak, bebeklerde hissetme dürtüsündeki bir değişikliğe

dayanan bir başka gülme çeşidi buluruz; havaya atılıp, tutulmadaki gülme. Bebek yukarıya doğru atıldığında bir hareket ve destek eksikliği hisseder. Bunlara karşılık hafifçe tutulmada duyguya ait hisler tercübe edilir. Fakat bu işler rahatsızlığa dönüşmeden önce bebek yakalanır ve dinlendirici güvenlik hislerinin durumu geri gelir. Daha sonra bebek bir defa daha atılır ve tutulur. Şartlar doğruysa ve bundan dolayı hislerdeki değişiklik bebeği sıkmazsa, bebek değişikliği memnuniyet verici olarak tecrübe edecek ve gülecektir. Bebeğin böyle bir durumda gülmesinin benzeri, yetişkinlerin "roller-coaster" (raylar üzerinde hızla çıkıp, inen arabalar) bindikleri gülmelerinde görülür.

Bebek sadece duyguya ait algılamaya değil, fakat objeleri algılama seviyesine ulaştığı noktadan sonra daha incelikli psikolojik değişiklik türünü yakalamaya kabildir. Görüntüye ait tecrübeyle objeleri seçebilen bir bebek güler, mesela; peek-aboo (ce) oyununda daha büyük çocuklar ve yetişkinler için peek-aboo (ce) çoğunlukla gülmeye yol açmaz, çünkü bu oyunda her ne kadar algılanan şey bir değişiklik ihtiva ederse de, meydana gelen değişiklik nispeten küçük bir değişikliktir, yani o bir kişinin basitçe yüzünü kapatması ve açmasıdır. Bu çok küçük değişikliğin gülmeye sebep olmasını sağlayan, görsek de görmesek de diğer kişinin hemen orada bulunduğunu bilmemizdir. Bebekler peek-aboo (ce) oyunundan hoşlanmaya başladıkları dönemde, onlar henüz objelerinin sürekliliğini, yani objeler görünmeseler de onların mevcudiyetinin devamlılığını, öğrenmemiştir.

Piaget'in gösterdiği gibi, sekiz aylık-

tan önce bebekler, objelerin ortadan kaybolmakla birlikte var olmaya devam ettiklerini anlamazlar ve bundan dolayı onlar kendilerinden alınan ve onların arkalarına veya bir şeyin altına saklanabilir objeyi aramazlar.² Bu genç Berkeleyliler için var olmak algılamaktır. Böylece peek-aboo (ce) oyunu, onların algılayışında küçük değil, büyük bir değişiklik ihtiva eder, yani yüzün kapatılıp, açılmasında meydana gelen değişiklik değil, fakat yüzün varlığının ve yokluğunun meydana getirdiği değişikliktir. Peek-aboo (ce) daki algılama değişikliğine, bebeğin gülmesine benzer olarak bir sihirbaz aldatmasına yetişkinlerin gülmesidir, ki bunda bir obje özellikle de büyük bir obje, aniden ortaya çıkarılır ve yok edilir.

Bizim şimdi tartışmakta olduğumuz bu duygu ve algılamayla ilgili değişiklikler bebekleri eğlendirir ve onların gülmesine yolaçar, fakat bu değişiklikler şakayı oluşturmaz. Şaka olması için daha ince-likli bir tür psikolojik değişiklik-kavramla ilgili bir değişiklik gerekmektedir. Üç veya dört yaşlarındaki çocuklar objeleri tanıyabilirler ve onların bağımsız olarak var olduklarını ve böyle kavramların gerektiğini bilirler. Ama bunun daha önemlisi, çocuklar varlıkları, özellikleri ve olayları kendi tecrübeleri sayesinde anlamak için bir kavramlar takımı geliştirmişlerdir. Mesela, onlar insanlarla, hayvanları ayırt eder ve kırmızı, yeşil ve mavi'nin hepsinin aynı türden bir özellik -onların hepsinin renkleri- olduğunu bilirler. Tabii ki, çoğu çocuk, bunlar ve diğer bazı kavramları sahip olacağı bir dilde elde eder. Gerçekten, kavramların ne olduğunu açıklamanın çok kullanılan bir yolu, onların bizim kelimelerimizin

anlamaları olduğunu söylemektir.

Ama bir çocuk; varlıkları, özellikleri ve kendi tecrübesindeki olayları adlandırmak için bir grup etiketten daha fazlasını kazanmak durumundadır, ayrıca çocuk onlar arasındaki kesin bazı kalıpları da görmeye kadar gider. Mesela, ateş her zaman sıcaktır. Bu sebeple, çocuk ateş gördüğünde onun sıcak olmasını bekler. Aynı şekilde, çocuk ebeveyninin yüzündeki kesin bazı ifadelerle, ebeveyninin seslerindeki kesin bazı tonlar, kızgınlığı, uygun görme vb. ilişkili hale getirir.

Çocuk sadece bir kavramlar takımı geliştirmeyi, ama kısacası, onlar arasındaki bütün ilişkiler sistemini geliştirir. Bu kavramlarla ilgili sistem veya dünya resmi, bizim adlandıracağımız gibi, çocuğun geçmişteki tecrübelerine dayanır ve onun gelecekte yaşayabileceği beklentilerinin temeli gibi görev yapar.

Çocuk böyle dünya resmini bir defa oluşturduğunda ve bir süre onunla çalıştığında (düşündüğünde) şakadan hoşlanmaya başlayabilir. Tabii ki, çocuğun şakasındaki kavramla ilgili değişiklikler başlangıçta çok basit olacaktır. Çoğu yetişkin şakası, en azından bizim kültürümüzde, uyumsuzluk tecrübesine ve imajına yani onların bir şekilde uygun-suzluğuna dayanır, fakat çocuklar sık sık ve kolayca bir şeyleri güldürücü bulurlar, çünkü onlar daha önce böyle bir şeyi tecrübe etmemişlerdir. Yetişkin mizahındaki kavrama ait değişiklik çoğunlukla verilen bir şey veya olması gereken durumdan bile kişinin neyi bekleyebileceği ve uyanık bir durumda o şey veya durumun öyle olmamasından yani o şey veya durumun uyumsuzluk özelliklerine sahip olmasındandır. Bir

kişi varlıkları veya bu çeşitten durumları daha önceden tercrübe etmiştir. ama bu hiç görülmedik özellikleriyle değil. Buradaki sürpriz (şaşıрма) bir kişinin kavramlar sisteminin kısmının tacize uğraması üzerine kurulmuştur. Fakat çocuk mizahının en basit türünde değişiklik bundan çok daha alt seviyededir. O, çocuğun tercrübe etmekte olduğu olaylar ve varlıkların çocuk tarafından anlaşıldığı basit bir uyanıklık durumundan, çocuğun kendi dünya resminde bir yer vermeye hazır olmadığı bazı yeni varlık çeşitleri veya olaylarla karşı karşıya gelmenin bir sürprizine kadardır. Çocuk o yeni türden birşeyi daha o anda tanımayaya başladığında ve onun ne gibi özelliklere sahip olması gerektiği konusunda bir beklentisi bulunmadığından, çocuğun kavramlar sistemi uyumsuzluk içindeki bir şey tarafından taciz edilmemiştir.

Gülmenin bu basit türü yeni olan her durumda sık sık meydana gelir, mesela; çocuğun hayvanat bahçesini ilk ziyaretinde. Yetişkin bir kişi daha önce görmediği bir hayvanı gördüğünde muhtemelen, o kişi “hayvan”, “memeli”, “kuş” vb. gibi genel kategorilerle düşündüğünden, kendisinin geçmişteki hayvanlar, memeliler, kuşlar vb. gibi tecrübeleri içinde o hayvanı değerlendirir, onun bu kavramlarla asimile eder. Yetişkin kişi bu genel kavramlara sahip olduğundan, hiç bir hayvan ona tamamen yeni gelmeyecektir. Fakat çocuğun “hayvan” kavramı çok daha sınırlı olup, belki o sadece köpekler ve kedileri ihtiva edebilir diyebiliriz. Bundan dolayı çocuk ilk defa bir devekuşu gördüğünde, muhtemelen çocuğun kavramlar sisteminde devekuşu için hemen hiç yer olmadığından çocuk için o yepyeni bir şey olacaktır ve onu görmek

çocuğu gelişigüzel bir şuuruluk (uyanıklık) halinden, hayret edici bir ruh halletine değiştirecektir. Bu değişiklik onun için memnuniyet vericiyse veya değilse, tehdit ediciyse diyelim, o gülecektir.

Tabii ki, çocuk büyüdükçe ve mevcut olan türlü şeylerle daha fazlasıyla tanışıklık kazandıkça, yeni türden şeyleri tercrübe etmedeki gülme gittikçe azalır. Biz yetişkin olduğumuzda, çocuğumuz karşılaştığımız varlıkları ve olaylara halledilemeye oldukça yeterli kavramlar sistemine sahip oluruz. Tartışmakta olduğumuz basit gülme türünün yetişkin örnekleri için, ilk defa batı gelenekleri ve teknolojisinin tanıtıldığı primitive (ilkel) diye adlandırılan insanların içinde bulunduğu durumlarda belki de bulunacak en iyi örnektir; burada yetişkinler yeni türden şeylerle yüzyüze gelen bizim çocuklarımızın içinde bulunduğu bir pozisyonadırlar. Mesela; Borneo yerlilerinin Batılı yöntemlere nasıl tepki gösterdiklerini kaydeden ilk kayıtlardan biri, bu insanlardan bir gurubun, iç kısımları görülebilen bir piyanonun kendi kendine çaldığını ilk defa gördüklerinde ne kadar eğlendiklerini, güldüklerini anlatır. Piyanoadaki vurucu ve iticilerin hareketleri onların daha önce tercrübe etmedikleri, benzerlik kuramadıkları bir şeydi ve onlar kırılırcasına güldüler.³ Benzer bir hikaye, Fijî yerlileri hakkında anlatılır ki onlar çok fazla suyun içinde kaldıklarından hiç bir zaman yıkanma ihtiyacı duymamakta ve yüzlerini yıkayan Avrupalıları ilk defa gördüklerinde, son derece hayrete düşmüşler ve çok fazla gülmüşlerdir.⁴

Basit sürprizle gülmeyi tartışmış olduktan sonra, şakanın daha ileri seviyesine dönebiliriz, ki onda insana gülünç

olan şey tamamen onun tanımadığı bir şey değil, fakat onun kavramlar sistemine göre uyumsuz durumdaki bir şeydir.. Mesela; birisi dört yaşındaki bir çocuğu eğlendirmek için bir köpeğin başına bir kostüm geçirse, bu köpek-insan çocuğa tanımadık olduğu için gülmez, o daha önce hem köpekleri ve hem de insanları tecrübe etmiştir. Burada onu eğlendiren uyumsuzluktur, onun köpeğin bir varlık ve insanın başka bir varlık olduğuna ait kavramlar sisteminin taciz edilmesidir. Veya bu küçük çocuk kendi kendine bu bağdaşmaz fikirleri bir araya koyabilirse, “Baba bebek” söyleşine benzer bir şeyde, yeni kazandığı bir dili denerken, burada ona çok eğlenceli gelen şey şahsi fikirler değil, onların saçma bir şekilde yan yana koyuluşudur.

Çocuğun kendine has kavramlar sisteminde bir onarma, şakanın dahil edilmesinde kesindir, onun dünyayı resmetmesi ki, o çocukları bir süre için şakadan anlamaya sevk eder. Hemen onlar bilgi veren, sorular soran, emirler veren vb. gibi yetişkinlerin konuşmalarını kavramaya başladıklarında ve onlar bir yetişkin onlara “seni yiyeceğim” gibi bir şey söylediğinde veya “sen bir köpek misin?” diye sorduğunda yetişkinlerin konuşmalarıyla yüz yüze gelirler. Bazı çocuklar için kavramlara ait değişikliklerle ilgili erken tecrübelerin şaşırtıcı veya hatta rahatsız olmak yerine eğlendirici olmaları beklenir. Çocuk kendine sunulmakta olan uyumsuzlukların sadece bir oyun gerçeğinin yeniden düzenlenmesi, bir komiklikler yalanının karmaşık bir grub olup, olmadığı gerçeğini yakalayana kadar şakadan zevk almaz ve hatta onu şaka olarak tecrübe edemez. Çocuk kendi kavramlar sistemi etrafın-

da oynamaya başlamadan önce, o sistemi oldukça sağlam bir şekilde kavramak zorundadır ve sistem taciz edildiğinde, çocuk o sisteme sahip olmaktan rahatlık duymak zorundadır.

Tabii ki, mizahın gelişmesi durmaz ve çocuk basit uyumsuzluklarla eğlenebildiğinde, onun mizah kapasitesi artacak, çocuk bilgi ve hislerde geliştikçe ona şaka kapasitesinin zarifleştiği de görülecektir. İlk yıllar için, onun mizah anlayışı çoğunlukla çocuğun algılarına ait yönlendirmelerinin güçlüğü üzerine kurulmuş basit uyumsuzluklardan meydana gelir. Uygunsuz kıyafet giymiş birisini görmek veya birşeyi yanlış isimle adlandırmak (özellikle bir oğlanı kız diye çağırmak veya tersi) gülmenin en büyük kaynakları olacaktır. Sonra, altı yaşları sırasında, çocuğun muhakemesi daha soyut ve daha mantıklı hale geldikçe, çocuk geri zekalı bilmeceleleri gibi dalga geçme bilmecelelerinden hoşlanan bir gelişme ortaya koyar. (“Neden geri zekalı saati pencereden dışarı attı?” “Çünkü o zamanın uçtuğunu görmek istedi”) Sekiz yaşından sonra, bilmeceleler eğlendirici sonuçlarıyla, eğlendirici hikayeler çocukların mizahında hakim bir yer işgal ederler. Beceriklilik, stil ve özellikle kısıklık, ki bunlar altı yaşındakiler arasında önemli değildir, bir şakanın anlaşılmasıyla ve gülmeyi getirmesi arasında oniki yaşındakiler için fark yapılabilir. Buluş çağlarında mizahın gittikçe artan incelik dozu türleri takdir edilir; gülünç bir şekilde anlatılan gerçek hayata dair anekdotlar ve nükte önemli hale gelir.⁵

Altıncı bölümde şakanın farklı şekillerindeki kavramla ilgili değişikliği tartışacağız ve bundan dolayı burada bizim

formülümüz olan 1. bölümdeki listede verilen şakaya gülmenin her bir durumuna memnuniyet verici psikolojik bir değişikliğin uygulanmasından gülmenin doğuşunun nasıl oluştuğu hakkında detaya ihtiyaç yoktur. Ama bizim şu ana kadar duygular ve gülmeye yönelen bilgiye ait değişiklikler, hislere ait değişikliklerin bir tartışmasıyla tamamlanmaya gerek duyar ki bunlardan ikincisinin bir anlamına sahip olmaksızın listemizde şakaya dayanmayan gülmenin çoğu durumunu veya bir his değişikliğinin eşlik ettiği bir kavramla ilgili değişikliğin içinde yer aldığı düşmanca bir şaka gibi durumları anlayamayız. Tehlikede kalmış birinin güvenliğini kazanmaya başlamasına gülmesindeki gibi şakayla ilgili olmayan gülmenin nisbeten basit bir durumuna bakarak hislere ait değişikliklerle incelememize başlayabiliriz. Bu tecrübeye, tabii ki, genellikle hislerde olduğu gibi, bilgiye ait bir boyut vardır. diyelim ki, kişi ilk etapta, düşmek üzere olduğunu anlar ve sonra dengesini sağladığı andan itibaren tehlike içinde olmadığını anlar. Fakat burada gülmeye sevk eden şey, korkulu tansiyon ve rahatlatılmış emniyet durumlarının ikisi arasındaki hislerde bir değişikliktir. Hisler algılara dayanır; fakat burada o memnuniyetle tücrübe edilen hislerde bir değişikliktir ve gülmeye sevk eder. Düşmek üzere olan obje kişinin önemsemediği bir şey olsaydı, bir karalama kağıdının masadan uçmak üzere olduğunu kabul edelim, bunda başka bir şeyin düşmek üzere olması, fakat düşmemesi, (o kişi o durumda herhangi bir şekilde uyumsuzluk bulmaz ve dolayısıyla bu durumu gülünç bulmazsa) o kişinin basit bilgisi, durumun gülmek için yeterli olmadığını gösterir.

Hislerde değişikliğin benzer türü, bir bilmece veya problem çözen bir kişinin gülmesindedir. Çözüm, çok nispi bir gayret doğrudan doğruya bir yolla gelirse, kişi buna gülmez. Çözümün kolayca gelmemesinden dolayı o kişi sinirlilik ve düş kırıklığına uğrarsa, bundan dolayı o kişi çözümü bulduğundan muhtemelen bir his değişikliği yaşayacaktır. Bir süre için o kişi bütün dikkatini ve gücünü bilmece üzerinde yoğunlaştıracak ve çözümü bulamadığından düş kırıklığı ve rahatsızlık hissedecek ve bundan sonraki süre içinde çözümü elde edecek, böylece yaşayacağı düş kırıklığı ve rahatsızlığın bir sonucu ulaştığını hissedecektir. Hislerdeki bu değişiklik memnuniyet verici bir şekilde hissedilir ve bundan dolayı o kişi güler. Yarışma veya oyun kişi için gerçek bir mücadeleye, bir atletik yarışma veya oyunu kazanmak benzer bir şekilde gülmeye sebep olur.

Dahası gülmeye sebep olan değişiklik olumsuz bir his durumundan olumlu bir his durumuna doğru olmak zorunda değildir. Değişiklik, hislerin olmadığı bir durumdan olumlu bir his durumuna doğru da olabilir.. Mesela, caddede eski bir arkadaşla karşılaşmak durumunu ele alalım, arkadaşımızı görmeden önce biz herhangi bir his durumunda bulunamayabiliriz, fakat onun yüzünü hatırladığımız ve onunla görüşmek için aceleyle gittiğimiz andan itibaren gittikçe artan bir heyecan duyarız; adımlarımız hızlanır ve hatta kalp atışlarımız hızlanabilir. Burada hissizlik durumundan, çok güçlü duygular hissetme değişikliğine geçiş memnuniyet vericidir. Bir piyango kazandığımı öğrendiğimde de, özellikle de bu öğreniş kazara ve çok ani olursa, aynı şekilde gülebirim. Eş derecedeki

bir his ait durumundan olumlu hisler doğuran bazı eğlenceli aktivitelere katıldığımızda veya bazı özel hatıraların yeniden hatırlanması durumunda olduğu gibi basit bir düşünmeye doğru gidip bile gülmeyi dürtmeye yeterli olabilir.

Hoobes, (her ne kadar hissin kendiliğinden odaklanması gerektiği konusunda yanlışsa da), olumlu hissin artışıandaki bir aniliğin gülmeye sebep olduğunu tanıması bakımından doğru yoldaydı ve rahatlama teorisi bir gülme durumunun tansiyonlu bir durumdan rahatlanmış bir duruma geçişin ani bir değişikliğini ihtiva etmesi yani gülmeyi “hislere ait enerjinin bir boşalması” olarak kabul edebilirsiniz, şeklinde tarif etmesi bakımından doğrudur. Bu teorilerdeki yanlışlık, onların bütün gülme durumlarını bu sınırlı durumlarla esasta aynıymış gibi görmeye çalışmalarındadır. Görüleceği üzere gülmeye sevkeden psikolojik değişiklik, hislere ait bir değişiklik olabilir, ama olmak zorunda değildir; bu değişiklik basit bir duyula ilgili, algılamaya ait veya bir kavramla ilgili değişiklik de olabilir.

Biz şu ana kadar, hislere ait değişikliklerin farklı türlerindeki mizaha dayanmayan gülmeyi, bir kavrama ait değişiklikteki mizaha dayanan gülmeden ayırmaya çalışıyoruz. Fakat şunu da belirtmeliyiz ki, mizaha dayanan gülmenin pek çoğunda bir kavrama ait değişikliğin yarattığı eğlence tarafından artırılmakta ve bu hisse ait değişiklik kavrama ait değişikliğe eşlik etmektedir. Seyretmekte olduğum bir filmde bir kişi kazara kumar makinasına doğru düşse ve düşerken de makinanın koluna çarpıp onu aşağı doğru itip, kolu çekse ve kolun itilmesi sonucunda büyük ikra-

miyeyi kazansa bu olayların meydana gelişindeki uygunsuzluğa herhalde gülerim. Fakat ben kendim kumarhanede olsam ve aynı şey benim başına gelse bu uygunsuzluk sonucu oluşacak neşeme, aniden ortaya çıkan iyi talinin yarattığı neşe de eklenirdi. Aynı şekilde, bir komedide bir kişi kazara üstündeki elbiselerle bir yüzme havuzuna düşse, ben bu olayın uygunsuzluğundan hoşlanabilirim. Zenginliğiyle gösteriş yapmasından hoşlanmadığım bir komşumun yeni aldığı beşyüz dolarlık elbisesiyle onun havuzuna düştüğünü gördüğümde, ben sadece meydana gelen uyumsuzluktan dolayı gülmem, aynı zamanda hoşlanmadığım bu kişinin bir şeyler kaybetmiş olmasından dolayı duyduğum zevk de buna eklenir.

Biz şakanın bazı durumlarında ortaya çıkan hislerde değişiklik üzerinde çok fazla duramayız, çünkü Freud’un teorisi ve diğerlerinin yaptığı gibi, hislere ait bir değişiklikteki memnuniyet şaka için ne gerekli, ne de yeterlidir, halbuki bir kavramla ilgili değişikliğin yarattığı hoşlanma duygusu şaka için hem gerekli ve hem de yeterlidir. Gerçi düşmanca bir hissin açığa vurulması, seksle ilgili veya diğer hisler şakanın diğer bazı durumlarıyla ilişkili olabilir, şakanın özü uyumsuzluktan zevk almakta yatar.

Gülmenin şakaya dayanmayan türlerindeki hislere ait değişiklik üzerindeki tartışmamıza geri dönelim. Birinci bölümdeki şakaya dayanmayan gülme durumlarına ait listemize geri dönüp baktığımızda, biz gülmenin bütün sebeplerini izah edebilmekteyiz, ama son üçünü bizim formülümüzle izah etmekteyiz ki, gülme memnuniyet verici psikolojik bir değişikliğe bir reaksiyondur. Bu son

üçünü- utanmadan dolayı gülme, iste-ri halinde hastalıktan dolayı gülme ve diazot monoksit (güldürücü gaz) tesiri altında gülme- açıklamak kolay değildir. Fakat onları tartışmadan önce, bizim formülümüzdeki iki eleman olan psilo-jik değişikliğin anılığı ve memnuniyetin dahil edilmesini daha detaylı olarak ince-lemek isterim. Biz bu elementleri daha iyi anlamakla yukardaki üç durumu ve gülmeyi genel olarak anlamaya daha hazırlıklı olacağız.

Gülmede psikolojik değişme hakkın-da konuşabilmek için “değişme” terimiyle sınırlandırdığımız nosyon olan anilik ile başlayalım. Gelişigüzel “ani” kelimesi ya “beklenmeyen” veya “çabuk” manasına gelebilir, gerçi psikolojik değişmenin bir aniliğinde bunların ikisi aynı şeydir. Ani bir psikolojik değişme bir şeydir, ki biz onu diğer psikolojik değişmeleri kendi tecrübelerimizle asimile edebildi-ğimiz yoldan asimile edemeyiz. O bizim onun ne olduğunu düşüncemizde ayar-lamamızdan çok daha hızlı olur. Yeterli büyüklükteki beklenmedik bir değişme bu anlamda ani olacaktır.

Bunun yanında beklenen bir de-ğişmeyi biz daha önceden bilmekteyiz ki olmak üzeredir ve bundan dolayı ken-dimizi o değişmeye ayarlarız. Biz bu değişmeyi (eğer çok büyük değilse) nispe-ten yumuşak bir şekilde asimile etmeye hazırlanabiliriz, çünkü daha o değişme olmadan önce, psikolojik olarak ona reak-siyon göstermeye başlarız. Hisse ait bir değişime bir örnek vermek gerekirse; bir kişi haber verilmeksizin oldukça soğuk su ile dolu bir havuzun içine itilse, o kişi havuza atlamaya karar vererek, suyun serinliğine kendini bırakmaya hazırla-nıp ve sonra havuza atlayışından çok

daha fazla bir psikolojik değişikliği tec-rübe edecektir.

Göz önüne aldığımız gülme durumla-rındaki anılığın gerekliliğini görebiliriz. Daha önce bahsedildiği, üzere, bir kişi kendi kendisini, onun parmakları başka bir kişinin onu gıdıklamak için yapabil-diğinin tam olarak aynısını yapsa bile gıdıklayamaz, çünkü o kişi ne olduğunu ve ne olacağını bilecektir, o kişi kendi parmak uçlarıyla ne kadar hızlı dokunsa da fark etmez, psikolojik değişiklik hızlı olmayacaktır. Ve peek-aboo (ce) da; eğer yüzümüzü çabucak kapatmak ve açmak yerine, biz onu yavaşça yapmış olsak, bundan dolayı bebeğin algılaması yükse-lir ve o gülmez. Veya biz kapatıp açmayı çok sık tekrarlar veya normal aralıklarla yaparsak bundan dolayı bebek ne oldu-ğuna alışır, sonuçta da bebeğin psikolo-jisine ait değişmeler bundan böyle ani olmaz ve o gülmeyi keser.

Bu, sadece ani bir değişikliğin mem-nuniyet verici bir şekilde tecrübe edilebi-leceği demek değil, sadece ani olmayan bir değişmenin gülmeyi üretmeyeceği anlamındadır. Biz gülme üretmeyen memnuniyet verici bir değişme ile gül-me üreten birisi arasındaki farkı, derece değişikliğinin başka bir örneğiyle ortaya koyabiliriz. Bir kişi ılık su dolu küvetin içine girerse ve yavaş yavaş bütün küvetteki su ısınana kadar (fakat uygun bir sıcaklıkta) sıcak su karıştırırsa, o kişi tecrübe ettiği değişimden muhteme-len hoşlanır. Fakat başka bazı faktörler karışmaksızın, böyle yavaş artan bir değişme onun gülmesine sebep olmaz. Bunun yerine, bir kişi küveti halihazır-da sıcak su ile doldurmuş olsa ve onun hangi sıcaklık decesinde olduğunu bil-medeyen, kendini o suyun içine soksa,

onun tecrübe ettiği değişme memnuniyet verici olabilir; ama buradaki değişme memnuniyet verici ve ani olacaktır. Derecedeki değişme onu “çarpacak”tır, söylediğimiz gibi, değişme o kişinin derece değişikliğine kendini yumuşak bir şekilde ayarlamasından daha hızlı olacaktır ve böylece değişme memnuniyet vericiyse, o kişi gülebilir.

Bundan ötürü, bir psikolojik değişmedeki anilik değişme toplamının (daha önceki durumla daha sonraki durum arasındaki fark) ve değişimin içinde geçtiği zamanın bir fonksiyonudur. Ani bir değişme için iki durum arasında nispeten büyük bir fark olmak zorundadır ve bu durumları ayıran zaman da nispeten kısa olmak zorundadır. Zaman kısa ama değişme küçük olsa, sonuçtaki değişme ani değildir, meydana gelen her ne ise, insan böyle bir şeyi asimile edebilir. Ve değişme çok büyük, zaman da çok fazla olsa, burada da değişmenin derecesi yavaştır ve meydana gelen durum her ne ise, insan buna rahatlıkla kendini ayarlar ve burada “sarsıntı” yoktur. Kesin bir değişmenin meydana gelmek üzere olduğunu daha önceden bilme, söylediğimiz gibi, değişimi uzun bir zamana yaymada olduğu gibi aniliğin azaltılmasında da aynı etkiye sahiptir, kesin bir değişimin olmasını bekleyen bir insan böyle önceden bildiği değişmeye karşı, daha o değişme meydana gelmeden kendini ayarlamaya başlar.

Psikolojik değişmede aniliğe olan ihtiyaç, şakaya dayalı gülmede, şakaya dayanmayan gülmeden belki çok daha açıktır. Gerçekte, aniliğin bu unsuru bizim şaka hakkında konuşmamızın çoğunluğunu oluşturur. Biz bir fikranın bizi “çarpması”ndan ve bir fikranın sonuç

olan “espiri mısrası (punch line)”ndan bahsederiz. Başarılı bir komedyen dinleyicilerini “yere yıkmak” veya “gülmekten katılma derecesine ulaştırmak” özelliklerine sahip olmak zorundadır ve bizi “çarpmayan” azıcık bir şaka “zayıf” olarak kabul edilir.

Zayıf bir fıkra, vazifesini yapmayabilir çünkü bu fikradaki uyumsuzluk çok küçüktür, veya uyumsuzluk bizim benzer fıkraları daha önce dinlemiş olmamızdan dolayı çok yakından tanıdığımız bir şey olabilir; gerçekten bu aynı şeydir, çünkü bir uyumsuzlukla bizim sahip olduğumuz fazla tanışıklık, o uyumsuzluğun daha az olmasına sebep olur. Her iki durumda da biz espiri gücünü kavramlara ait nispi yumuşaklıkla karşılayabiliriz. Bir fıkra her ne kadar büyük ve tanımadığımız uyumsuzluğa dayansa da, eğer o bizim kavramlarımıza ait basamaklardan pek çoğu ile dolu ise, yine de başarısız olabilir. Mesela; bazı fıkra anlatıcılara açıklanan basamaklarla tamamen uyumsuzluğu çok küçük olarak tanıtarak hiç kimsenin onların fikrasındaki esas noktayı kaçırmamasını sağlamaya çalışır. Ama bunu yapmakla onlar kendi fıkralarını sabote eder, çünkü tam olarak hazırlanmış bir uyumsuzluk tamamen açıklanırsa artık o uyumsuzluk uyumsuzluk değildir. Böyle bir fikranın espri cümlesi anlayışımız tarafından nispeten kolay olarak işleme tabi tutulacaktır, bu durumda kavrama ait bir değişme oluşmayacak ve bundan dolayı gülme olmayacaktır. Bu durum tabii ki, bir fikrayı anlamayan kişiye onu izah etmenin hiç bir zaman o kişiyi güldürmeyeceği gibidir.

Aniliğe olan ihtiyaç ayrıca şakanın çoğu kısımlarının bizim üzerimizdeki etkisi, onlar ilk defa kullanıldığında orta-

ya çıkacağı gerçeği ile de açıklanır. İlk defa dinlendiğinde en azından bir ölçüye kadar bizi yakalayan espri gücü, aynı fıkraya ikinci defa anlatıldığında aynı etkiyi göstermez. Üçüncü veya dördüncü defa biz onu duyduğumuzda, fıkrayı anlatan kişinin yararı için eğleniyor gibi görünmek dışında, beklenenin aksine biz o fıkraya daha çok güleriz. Bu, pekçok defa anlatılmalarına rağmen tazeliklerinin paylaşımını devam ettiren klasik bazı şaka parçalarının varlığını inkar etmek değildir. Örneğin; bun televizyonda eski “Balayına Çıkanlar” (Honey Mooners) skeçlerinden bazılarını dört veya beş defa seyrettim ve her seferinde güldüm. Bir skeçte Ralph (Jackie Gleason) ve Norton (Art Carney) elektrikli süpürgesinin hortumuna tıkanmış şeyi oradan çıkarmayı denerlerken, Ralph hortumun ucuna ağzını koyup, hortuma tıkanmış şeyi üfleyerek çıkarmaya çalışır, diğer taraftan Norton, dikkat etmeksizin elektrikli süpürgesini çalıştırarak hortumdaki nesneyi makinenin içine çekmeye çalışır. Komik detayları bakımından bir kısmı itibariyle çok zengin olduğu için ben bu sahneye her defasında gülerim. Onu ilk defa gördüğümde, ben temel olarak dudakları arasında elektrikli süpürgesi hortumu varken, makinenin çalışıp, onun ağzındaki bütün havayı çektiğinde Gleason’un yüzündeki ifadeye yoğunlaştım. Fakat daha sonraki seyredişlerimde skeçte bulunan aynı derecede güldürücü detaylar olduğunu farkettim; - Ralph’in Norton’a motoru durdurması için elleriyle işaret vermeye çalışması, Norton’un makineyi kapatmaya çalışırken düşüp kalkması vb. gibi. -Uyuşmazlığın zenginliği sebebiyle beşinci seferden sonra bile, bu sahneyi görmeye tam olarak kendimi ayarlayamadım ve bundan dolayı o beni

sürprize uğratmak ve memnun etmek gücünü büyük bir kısmı itibariyle sürdürdü.

Burada bizim şakayla ilgili veya eğlenceli olarak neyi bulduğumuz ve bizim eğlence olarak kabul ettiğimiz arasında enteresan bir bağlantı vardır. Bir aktiviteyi gülünç yapan sadece onun memnuniyet verici olması değildir (sık sık bildiğimiz bir yemeği yemenin memnuniyet verici, fakat eğlenceli olmaması gibi), fakat bir aktiviteyi eğlenceli kılan onun bizi sürprize uğratan bir unsura sahip olmasıdır. Çocuklar basit şeyleri bile eğlenceli hale koyan büyük bir kapasiteye sahiptir. Çünkü dünyanın büyük kısmı onların tanımadığı şeylerdir. Yetişkinler eğlenmek için sık sık oyunlar oynar ve pekçok sıra hareketinden oluşan bir oyun, sonunda kazanan için bile başlangıcında kimin kazanacağı belli olan bir oyundan daha eğlencelidir. Sürprizlerin ortadan kalktığı andan itibaren bizim için aktivitelerin eğlenceli olma durumu devam etmez, o aktiviteler bize ne kadar tanık hale gelmeye başlarsa, onların sonunda ne olacağı tahmin edilebilir hale gelir. Çoğu insan kayak yapmak veya yelkenli kullanmak gibi şeyleri yapmada, onları kullanmada çok iyi hale gelmeden önce çok daha fazla eğlenirler, bunun tersine, tam bir ustalık becerisi, o şeyden alınan zevkin çoğunu alıp götürür.

Şakada aniliğin yeri bir başka enteresan durumu daha açıklar ki çoğunlukla şakayı yaratan kişi kendisi gülmez. Örneğin; söylediği nükteli sözle herkesi güldüren kimse, kendisi asık bir suratla kalmakta hiç zorlanmaz. Bir komedi yazarı kendi yazdığı bir oyunda şahane olayları bir araya getirmede kendisi için

hususî bir eğlence tecrübe etmeyebilir. Böyle durumları mümkün kılan, şaka yaratıcılarının kendi zarîf yorumlarını veya uyuşmazlık durumlarını onların sıksık kullandıkları kalıplardaki ve tanışık oldukları unsurlardan çıkardıklarıyla kurmalarından kaynaklanır ki, birdizaynı kuran veya bir renk ahengini tuvalleri üzerinde başarılı bir şekilde kullanan bir ressam için de aynı şey geçerlidir. Zarîf bir ifade söylendiğinde veya komedinin bir parça sahnede oynandığında, tabii ki, seyirciler hazırlıksız yakalanacak ve bundan dolayı gülecek. Fakat şakanın yaratıcısı için fikirlerin bir araya konulmasındaki tarzda bir anilik olmayabilir, o yaratıcı kişi oyunu kurduğu için uyuşmazlığa hazırlıksız yakalanmaz. Güldürücü bir fikir bazen bir güldürü ustasına da, tıpkı o fikir seyircilere ilk sunulduğunda ani olduğu gibi gelir ki, böyle durumlarda güldürü ustası da seyircilerin o fikre güldüğü kadar gülebilir. Formülümüzdeki ilk eleman olan aniliği tartıştıktan sonra, şimdi biz gülmenin ikinci elementi olan zevk almaya (memnuniyete) dönebiliriz. Gülme ve zevk alma arasındaki bağlantıyı gıdıklanan bebeğin ilk dönemindeki gülmesinde görürüz. Eğer gıdıklama çok uzun sürerse veya çok yoğun hale gelirse, bundan dolayı o zevk verici olmaktan çıkar ve bebek gülmeyi kesip, ağlamaya başlar. Veya peek-aboo(ce) oyununda annenin yüzü çok uzun bir zaman için kapalı olursa, bebek terkedilmiş hissine kapılır ve yukarıdaki örnekte olduğu gibi gülme gözyaşlarına dönüşür.

Daha büyük çocuklar ve yetişkinler için gülme daha karmaşıktır; bununla birlikte psikolojik bir değişiklikte, bebeğinkinde olduğu gibi, o hala zevk alma-

nın doğal bir ifadesi olup, bundan böyle sadece bir uyarıcıya karşı gönülsüz bir karşılık değildir. Şimdi o aynı zamanda öğrenilmiş bir davranış, en azından bir kısmı itibarıyla kişinin kontrolü altındadır. Ağlamak gibi, hususî bir uyarıcıya doğal bir cevap olarak ortaya çıktığında artık gülme bastırılabilir. Ve o çeşitli şartlar altında, kişi zevk almadan da bir rol gibi sunabilir ki, buna utanma durumunda gülme bir örnektir. Ben bu tür problem durumları bir süre için bir kenara koymak, ancak gülmeyi psikolojik bir değişiklikte zevk almanın doğal ifadesi olarak incelemek istiyorum. Bunu yaparak, biz utanmadan dolayı gülme gibi böyle fenomenleri açıklamaya geri dönebileceğiz.

Standart durumlardaki gülmeyi dürtten psikolojik değişiklik zevk vericidir. Buna örnek vermek gerekirse, bir kişinin bir piyango kazandığını öğrenmesi böyle bir değişikliğe sebep olabilir ve o kimseyi güldürür. Diğer taraftan bir arkadaşın öldüğünü ortaya çıkarmak, büyük bir psikolojik değişiklik ihtiva etmekle birlikte, zevk verici olmadığı için gülme meydana getirmez. Benzer şekilde, bir güldürü filminde herhangi bir kişinin bir uçaktan düştüğünü seyretmek bize çarpıcı bir şey olarak gülünç gelebilir, fakat aynı olay gerçek hayatta olduğunda, bu olay bizde olumsuz hisler meydana getireceği için gülünç gelmez. Beatti'e'nin uyuşmazlık teorisini incelememizde gördüğümüz gibi psikolojik bir değişiklik korku, acıma, aşağılama, nefret vb. gibi pekçok olumsuz hislerden herhangi birini uyarsa, zevksiz olabilir.

Zevk verici ve değişiklik ve zevksiz bir değişiklik arasında sık sık rastlanan, birinin gülmeye yöneltmesi ve diğerinin

yönelmemesidir ki, farklılık nispeten küçüktür. Eğer ben her günkü normal ruh hali içinde olsam ve kahvaltıda yediğim mısırgevreği içine kahve koymak gibi bir aptallık yapsam, böyle bir durumdan genellikle hoşlanır ve gülerim, ama ben azıcık moralsiz olsam, kahve koyma aptallığına benim reaksiyonum bir çöküntüye uğrama ve hatta kızgınlık olabilir. Benzer şekilde, sizin kafanızı hafifçe kapıya çarptığınızı görsem ve özellikle de sizin yüz ifedeniz incinmediğinizi gösteriyorsa, ben gülebirim. Fakat çarpma biraz daha sert ve bundan dolayı sizin duyduğunuz ağrı önemli ise, ben muhtemelen gülmez, onun yerine size karşı acıma hissederim.

Daha da ötesi psikolojik bir değişiklik gülmeyi blok için, kızgınlık ve acıma gibi olumsuz hisler uyandırmak zorunda değildir. Eğer o şaşkınlık, hayret, merak veya problem çözme gibi bir davranış uyandırırsa kişi gülmeyebilir. Örneğin, gençler benzer bir uyuşmazlık şakası kabul edilen duruma, yukarıdaki davranışlardan birisiyle karşılık verirler ve bundan dolayı gülmezler. Kafasına bir hayvan maskesi giymiş bir yetişkinini gören çocuk, basitçe orada kafası karışmış olarak durabilir veya meraklanabilir -çocuk daha yakından bakmak için o yetişkin kişiye yaklaşabilir, maskeye dokunmayı deneyebilir vb.-Her bir durumda da çocuk uyuşmazlığı kendi bilgi dağarcığına karşı bir tür meydan okuma kabul eder. Sihirbaz gösterisini seyredip, bütün zamanını bir önceki aldatmanın nasıl yapıldığını anlamaya harcayan yetişkin gibi, çocuğun tepkisi de Paul Mc Ghee'nin "gerçek asimilasyon" olarak adlandırdığı davranışlardan birisidir.⁶

Psikolojik bir değişiklikten hoşlanmak için de, ki bu herhangi bir tecrübeden hoşlanmak için de geçerlidir, biz acele pratik ihtiyaçlarımızdan arındırılmış olmalıyız. Değişiklik kendi kendisine, uygun bir ifadeyle söylemek gerekirse, bizim yaralanmadan veya canlı kalma gibi çabalarımız üzerinde bazı aksiyonlar gerektirmez ve değişiklik meydana geldiğinde bizim içinde bulunduğumuz ruh hali nispeten "emniyet" içinde olmak zorundadır.

Ralp Piddington'un "biyolojik olarak kararlaştırılmış gülme" olarak söylediği şey, genel olarak gülmeye uygulanabilir. Gülme haleti ruhiyesi öyle bir şeydir ki, onun içinde gülmenin olduğu çevrede daha fazla ayarlama yapmayı gerektiren hissi bir organizmaya ihtiyaç yoktur.⁷ Psikolojik değişiklik meydana gelmeden önce ve sonra gülme durumlarında çoğunlukla bu emniyette olma elementi mevcut olmakla birlikte dikkat etmeliyiz ki, o element değişiklikten önce her zaman mevcut olmak durumunda değildir. Görüldüğü üzere, değişiklik kendisi pratik bir durumla ilgili ihtiyattan ve olumsuz bir histen güvenli birine doğru olabilir.

Gülme ve emniyet arasındaki ilişkiyi anlamaya yardımcı olacak bir yolu, gülme ile ağlamayı istenmeyen pratik sonuçları olan bir olaya reaksiyon gibi ele alıp, bir birine zıtlık içinde bulmak suretiyle yapılabilir⁸. Böyle bir olay meydana geldiğinde ve bizde psikolojik bir değişmeye sebep olduğunda, hala kendimizin emniyette olduğumuzu ve durumu kontrol altına aldığımızı hissederek gülmeye yönelir, ama psikolojik değişme bizi emniyetsizlik ve kontrolsüzlük hissine yöneltirse ağlamaya başlarız.

Örneğin, benim kahvaltılık mısır gevreğine kahve koyduğumda olduğu gibi, olumsuz sonuçlar önemsizse veya cüzi ise, biz hala durumu kontrol ettiğimizi hissedebiliriz. Veya düzeltilmesi zaman ve para gerektiren bir hata yaptığımızda olduğu gibi, mesele basit bir şey değilse biz durumun pratik tarafının “üstüne çıkacak” şekilde bir buluş açısıyla kendimizi ona ayarlayabilirsek, hala durumu kontrol ettiğimizi hissedebiliriz. (Gülme ve “uzaklaşma”dan bahsederken konu hakkında daha fazla bilgi, daha sonra verilecektir.) Bunun tersine, insanlar ağladığında onların ağlamasının sebebi, ne olduğunun önemsizliği ve “yukarıya yükseltilemez (yani morallerinin geri getirilemez)” oluşu değildir. Bunun yerine onların tecrübe ettiği psikolojik değişiklik onların çaresiz hissetmelerine sebep olur. Ağlamak sadece olayların bazılarının meydana gelişinde ortaya çıkan memnuniyetsizliğin ifadesi değildir (pekçok olay bizi memnun etmez, ama ağlatmaz), fakat keder, memnuniyetsizliğe ilave edilen bir güçsüzlük, bir şey yapmama hissinin ifadesidir.

Hem çocuklar ve hem de yetişkinler üzerinde yapılan çalışmalar kişinin emniyet kontrol hissiyle gülme arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır. Olumlu bir kişilik kavramı ve kendi kederlerini gören bir güvene sahip olan insanlar, mizah ve güldürüye kontrolün kendilerinde olduğunu hissetmeyen insanlardan daha çok güler, eğlenirler. Kontrol etmede en son sırada yer alanlar ve en çok ağlayanlar tabii ki bebeklerdir. Çünkü onlar çok uzun bir süre kendileri için bir şey yapamaz, hissettikleri her ne ise başkalarının onlara davranışı yoluyla gelir. Burada hayati önemde olan,

çocuğun dokunulması ve tutulmasıdır. Bu “analık”tan gelen duygu verilmeyen bebekler, kendilerini çok daha çaresiz hisseder ve diğer bebeklerden daha çok ağlarlar; aslında onlar sık sık aynı uyarıcıyla ağlar ki, aynı uyarıcı “analık”tan gelen daha güvenli hislerle dolan bebekleri güldürür⁹.

Çocukları büyütüp yetiştirirken kendi çevreleri üstünde bir kontrol mekanizması kurmaları, yürüme, konuşma, kendi kendilerini besleme vb. konularında biz onları cesaretlendiririz. Eğer onlar uygun olmayan durumlarda veya uygun bir durumda ama çok uzun süreli ağlarsa, onların ağlamasını durdurmaya ve durumu kontrol altına almalarını sağlamaya çalışırız. Biz ne olduğunun nispeten önemsiz ve onların bütün varlığını tamamen etkilemeyeceği konusunda onları ikna edebilir veya çocuklar önemli birşeyde başarısız kaldıklarında durumu hala kontrol yetkisinin onlarda olduğu hususunda ve konunun daha çok çalışma veya pratik gerektirdiğini söyleyerek cesaretlendiririz. Biz onlara “ağlayan bir bebek olma, yeniden dene” deriz.

Biz sık sık çocukların ve yetişkinlerin de onları güldürmek yoluyla emniyet duygusunun ürünü ve memnuniyet ifadesi olarak gülme hakkındaki bütün söylediklerimiz, burada sadece tek yönlü kazara bir ilişki olduğunu düşündüğümüz gibi bir yanlışlığa sevk etmemelidir. Gülme, ağlama gibi, sadece tamamen bazı davranış dışı, içten gelen sade ikinci derece bir his değildir. Sanıyorum, bir adam üzüntülü olduğu için ağlamaz, fakat ağladığı için üzüntülüdür derken, William James aşırı gitmiştir. Bununla birlikte bu yorum, bizim davranışımız

hislerimizi etkilemez gibi bir düşünceye kapılmaktan bizi uzaklaştırması bakımından da yardımcıdır. Doğrusu hislerimiz ve o hisleri ifade eden davranışlarımız arasında iki yönlü kazaralık vardır. Bir insanın davranışını ağlamaktan gülmeye çevirebilirsek, böylelikle biz belli ölçüde onun hislerini değiştirir ve onu içinde bulunduğu durumdan dolayı daha az sinirli hale getiririz. Gerçekte, çok yönlü skleroz (doku sertleşmesi) gibi hastalıklarla bile, ki bunda gülmenin patolojisine ait aralıklı nöbetler tamamen psikolojik olarak uyandırılırlar, bu tür gülmeye temelde hoşnut edici bir his sebep olmadığı halde, hastalar bu çeşit gülmeden sonra kendilerini iyi hissettiklerini bildirirler¹⁰. Burada kazara oluşan bir düğüm vardır. Gülme memnuniyet verici hisleri ifade eden bir davranıştır. Fakat bu davranışın kendisi memnuniyet vericidir ve böylelikle memnuniyet verici hisleri arttırmaya vesile olur. Bu sonuca göre, hemen (gönüllü olarak icra eden veya psikolojik sebebe bağlı olan) gülmeden başlayarak düğümün içine zorlayarak girmek mümkündür ve bu gülme memnuniyet verici duyguları ikna eder ve bu duygular da aynı şekilde daha fazla gülmeye sebep olur.

Gülmeyle onun ifade ettiği memnuniyetin ilişkisini emniyet duygularının yerini ve bu memnuniyetteki kontrol etmeyi bir şekilde anladıktan biz problem durumlarımızı -utanmadan dolayı gülmeve isteri halinde gülme- açıklama-ya dönebiliriz. Ondan sonra da sin problem durumumuz olan diazot monoksit (güldürücü gaz) etkisi altında gülme hakkında birşey söyleyebiliriz.

Utanma ve isteri ile başlarsak bunlar, içinde gülmenin oluşmasının bek-

lendiği birbirine benzemeyen durumlar gibi görünür. Eğer bizim, gülme psikolojik bir değişiklikteki memnuniyetin ifadesidir teorisi doğruysa; buna göre biz bu durumlarda psikolojik bir değişikliğin,öyle görünüyor ki memnuniyet verici bir değişiklikten çok daha açık bir şekilde belli olan tatsız bir değişikliğin olduğunu kabul edebiliriz. Utanmada, biz aniden kendimizi başkalarının önünde mahçup ve rahatsız hissederiz ki, bu genellikle bizim birşeyi yanlış veya saçma şekilde de yapmamız sebebiyledir. İsteriye bağlı olarak gülme tipik olarak, sevdiğimiz birinin ölmesi gibi, bir kişide şok etkisi yapan bir şeyi öğrenmesine bağlı bir durumda meydana gelir. Bu durumlarda hissedilen şey emniyet, kontrol etme ve memnuniyet değil, tam tersine sıkıntıdır.

Utanma ve isterideki gülmenin bizim izahımıza nasıl uyduğunu anlamak için onları ağlayan insanın kendisini sıkıntılı bir durumda daha az sinirli hissetmesini, onu güldürerek sağlamayı denediğimiz yukarıdaki durumla karşılaştırabiliriz. Daha önce bahsedildiği gibi, eğer başarırız o kişinin gülmesi onun içindeki memnuniyet verici duyguları ikna edecek ve böylelikle onun sıkıntılı duygularının üstüne çıkmasına yardımcı olacaktır. Utanmada, gülme aynı şekilde görev yapar, yalnız başka birisi değil, fakat biz kendimizi güldürürüz. Biz içimizdeki memnuniyet verici hisleri ikna etmek amacıyla memnuniyet verici hislerin tabii bir ifadesi olan davranışı icra etmek suretiyle “düğümün içine zorla gireriz.”. Tıpkı kendisini daha rahatlatmış hissetmek için karanlıkta ışık çalan bir kişi gibi, hislerimizi yükseltmek için bir davranışı kullanırız.

Utanmadan da gülmeye temin edilen sosyal bir fonksiyon vardır. Çünkü o zevk almanın tabii bir ifadesidir, biz gülmeyi başkalarına karşı kendimizi içinde bulunduğumuz durumdan dolayı sanki sınırlı değişmişiz,fakat aslında zevk alıyormuşuz gibi göstermek için kullanırız. Gülmenin bu şekilde zevk alıyormuş gibi kullanılması belki de nazik gülüşte daha yakından görülür ki, bu tür gülmede biz gülmeyi zorlarız, mesela patronumuzun bir fıkrasına gülmede olduğu gibi, ki bu durumda patronunuz bizim onun mizah anlayışından hoşlandığımızı düşünecektir. Daha da ötesi, gülme bulaşıcı olduğu için bir utanma durumunda gülmek suretiyle başkalarını da gülmeye yöneltiriz. Bu onları gevşetme etkisine sahiptir ve belki de onların bu durumdan, yani bizim “rol yaparken yakalandığımız” yerdeki durumdan hoşlanmasını sağlar, bu gülme onları kızgınlık ve suçlama fitillerini söndürmeye sevkeder ve hatta bu gülme sadece bizim için bir iyilik yapmaları hakkındaki istliğimize “onların daha yumuşak bakmalarını” sağlar.

Biz burada utanmış bir kişinin her zaman veya çoğunlukla gülmesinin sahip olacağı bütün etkileri düşünecek ve şuurlu olarak gülmenin etkisi sayesinde elde edileceklerin kazanmak için bir gülme yaratmaya kendisini zorlayacak demiyoruz. Bizim ruh halimiz üzerinde ve diğer insanların bize karşı tutumunda bir etki yaratan diğer davranış parçaları gibi utanma durumlarındaki gülme de, hayatın çok erken dönemlerinde öğrenilmiş ve bu sebeple de herhangi bir rasyonel hesaplama değil, fakat sadece rahatsız edici durumları düzelterek türden davranışlar olduğu tecrübeyle sabit hale gelmiştir. Biz yetişkinlik dünyasına ulaştığımızda, çoğumuz utandırıcı durumlarda otomatik olarak güleriz. Gerçekte, sosyal durumlarda çok büyük

bir gülme sergileyen bazı çok güvensiz insanlar öyle yapmalarının çok zor farkına varırlar.

Gülme utanma durumlarında bir kopya tekniği gibi nadiren şuurlu seçilirken, isteride o tamamen seçilmeyendir ki orada gülme herhangi normal bir şekilde, bilmeye bağlı olarak ve hislere bağlı olarak, bir insanın halledebileceğinden çok daha ağır olan bir felakete reaksiyon için gönülsüz bir mekanizma gibi işler. İsteriye sebep olan şok, normal bir ağlamakla halledilebilecek seviyeden çok daha büyüktür, ki her ne kadar o ağlama sıkıntısının bir ifadesi olsa da bir kişinin davranışının bazı rasyonel kontrolünü ihtiva eder ve bundan dolayı hala bir ölçüye kadar “normal”dir. İsteriye ait gülme de, ki bu tür gülme isteriye ait ağlamaya dönüşür, bu durumdaki insan sadece ne olduğundan çok rahatsız değil, fakat o durum tarafından tamamen mağlup edilmiştir, yani bütün rasyonel kontrol kaybedilmiştir. Tabii bundan dolayıdır ki, bu durumdaki bir insanı en azından bir süre için geçici deli kabul ederiz.

Gülmeye gösterilen reaksiyon sayesinde isteriye tutulmuş insan şok durumunun realitesini reddetmektedir. Bu kişi korkuyla yüzyüze gelmeyi göze alamaz ve bundan dolayı onun sinir sistemi korkuyla değil, zevk almayı ifade eden bir davranışla yer değiştirir. Bu kişi konuşsa, onun sözleri durumun korkunç olduğunu “hayır o ölü değil, o ölemez” şeklinde kabul etmeme olacaktır. Gülme bu kendini inandırmayı kuvvetlendirir, eğer benim davranışım zevkin ifadesiyse, şuurlu mantığı benim içinde bulunduğum durumun korkunç bir durum olmayacağını gösteriyor olmalıdır. Bu gülme ve realitenin reddi bir şekilde “çalışır”, bu durum insana, en azından geçici olarak, korkudan biraz olsun uzaklaşma sağlar ve tıpkı isteriye bağlı felcin kesin bir duruma yüzyüze gelmeyen bir kişinin o durumla karşı çıkabilme ihtiyacını elimine etmek suretiyle, topallamayı kendisi için kul-

lanmak zorunda kalmasında olduğu gibi çalışabilir. Olağanüstü olan şey bu mekanizmalarının şuurlu düşünme seviyesinin altında nasıl çalıştığıdır. Her ne kadar mizah daha şuurlu bir seviyede, ki onda biz kendi kendimiz üstünde ve durumumuza hakimiyet kazansak da, “uzaklaştırmanın” yarattığı benzer bir etkiye sahip olabilir.

Sonuçta da, isteriye bağlı gülme isteksiz olmasa da, herşeye rağmen insani bir şey, psikolojik cevaptır. Fakat bazı isteksiz gülmeler psikolojik bir cevap değildir. Gülme bazen seri haldeki doku sertleşmesinde veya sarada veyahut da bazı ilaç ve uyuşturucu kalkanımından doğan beyin hücrelerindeki tahribatlar gibi beyindeki düzensizlikler sebebiyledir. Temel etkisi kontrol edilemeyen gülme ve Yeni Gine’de varlığı bilinen öldürücü “kuru” gibi hastalıklar da vardır. İsteriye bağlı gülme kahhında birşeyler söylemek bizim teorimiz için gerekli olmakla birlikte, psikolojik olarak ikna edilmiş bu gülme durumlarının sebebini, soğan soyarken ağlamayı açıklanabilen ağlamayı izah etmekten daha fazla açıklamak zorunda değiliz. Sebebini açıklamaya çalıştığımız gibi, gülme insani bir davranıştır, ki bu insanın etrafındaki dünyayı algılayışına onun bir reaksiyonudur-makina gibi bir cevap, daha katı bir söyleyişle, duyguya ait beyne ulaşan bilgi miktarıdır. Kesin bazı ilaçlar sebebiyle veya beyindeki normal olamayan elektiriğe bağlı itici gücün doğrudan yarattığı gülme hareketlerinde enteresan bir psikolojik fenomene, ama insan davranışının bir parçası gibi görülemeyecek gülmeye sahip oluruz.

Biz, diazot monoksit gazı etkisi altında gülme gibi durumları izah etmek zorundaysak, bu tür durumlarda kimyevi maddelerin yarattığı değişiklik beyin psikolojisini etkilese de, bu kimyevi maddeler doğrudan gülmeye sebep olmaz, ama psikolojik değişikliğe yakın bir değişiklik yaratmak suretiyle gülmeye sebep olurlar. Çok kullanılan uyuşturucular mesela; diazot monok-

sit,marhuana ve alkol kişinin kendisi hakkında ne düşündüğünü ve etrafında ne olup bittiğini değiştirmek suretiyle gülmeye sevkeder. Çok nadir durumlarda bu uyuşturucu maddeler ikili görme veya halusinasyon meydana getirebilir ki bu gerçek bir algılama değişikliğidir; fakat bu maddeler çoğunlukla farklı bir algılamada “bizim etrafımızdakileri görme şekli” değiştirirler. Kişi aniden içinde bulunduğu durumun pratik özelliklerinden kendisini soyutlanmış hissedebilir. Daha önceden önemli ve acil olan şeyler artık öyle değildir, eğer o kişi gergin ve sıkıntılı hissediyor idiyse, artık bunu öyle hissetmez. Bu kaygısız duygunun aniden başlaması güldürmeyi dürtecek kadar kendiliğinden memnuniyet verici olabilir. Her halükarda, bir defa değiştirilmiş bu ruh halinde, kişiler etrafındaki şeyler farklı görünür. Normal olarak dikkat çekmeyen objeler, büyüleyici gibi gelebilir; en basit tecrübeye o kişiyi şaşırtabilir veya hoşnut edebilir. O kişinin normal ruh halinde, güldürücü olan şeyler ona çarpıcı gelmeyen küçük uyumsuzluklar (her ne kadar objektif bir gözlemci o kişiye gülünç gelen şeyi öyle görmese de) çok eğlendirici olabilir. Ruh hali değiştiren uyuşturucu etkisinde gülme, bu sebeple şakaya dayanmayan gülme olabilir, fakat çoğunlukla şakaya dayanan gülmedir. Biz hem şakaya dayanan ve hem de değiştirilmiş ruh halindeki şakaya dayanmayan gülmeyi kişinin çok daha küçük seviyede bir zevk almaya sahip olması, bununla da gülmeyi dürtecek gerekli dürtülerin objektif standartlarla değil, aynı zamanda, bir kişinin çok aşırı yorgunluğu anında olduğu gibi, beyinde oluşan tabii kimyevi işlemle de oluşturulabilir.

Bizim formülümüz olan gülme; psikolojik bir değişiklikte memnuniyetin bir ifadesidir tezi, listemizdeki problem durumları bile içine alacak şekilde görülebilir. Çünkü gülme, yalnızca memnuniyetin doğal bir ifadesi değil, aynı zamanda bizim istekli kontrolümüz

altındadır ve hatta şuursuz kopya mekanizmalarının da kontrolü altındadır ve memnuniyetin yokluğunda da meydana gelebilir. Ben patronumu memnun etmek için veya kendimi daha az sıkıntılı hissetmek için bir gülücüğü zorlayabilirim. Fakat böyle durumlar, daha öncede gördüğümüz gibi, memnuniyetin tabii ifadesi olan gülme üzerinde parazitlerdir ve bundan dolayı onların hepsi memnuniyeti zayıflatmaya gülmeyi kullanarak veya gülmeyi icra etmek suretiyle memnuniyeti iknaya, memnuniyet ve gülme arasındaki tesadüfi düğüme tecavüz etmek suretiyle çalışırlar. Çünkü gülme bir kısmı itibarıyla isteklidir ve sadece bir insan zevk almadığı zaman zorlanabileceği gibi, aynı zamanda kişi zevk aldığı zamanda da bastırılabilir. Muhtemelen gülmeyi bastırmanın en cezbedici durumu cataplexy'e (-bu basit bir hastalıktır- yakalanan hasta kendi kaslarının kontrolünü kaybeder ve eğer gülmeye izin verirse yere yığılır) yakalananlarıdır. Kısacası, zevk alma örnekleri ve gülme örnekleri arasında birebir uygunluk yoktur. Bununla birlikte bizim, gülme zevk almanın tabii ifadesidir, formülü gülmenin bütün durumlarını anlamak için bir anahtardır.

NOTLAR

- * Bu makalenin orijinali için bkz. John Morreall, *Taking Laughter Serious*, (Albany: State University of New York Press, 1983) ss. 38-59. Makale adı geçen çalışmadaki 5. kısım olup, diğer ilk üç kısım ülkemizde yayınlanan gülme ve mizahla ilgili bazı dergilerde yayınlanmıştır.
- ** İngilizce'den Türkçeye aktaran, Yard.Doç. Dr. Metin Ekici (E.Ü. Edebiyat Fakültesi T.D.E. Bölümü Öğretim Üyesi).
- 1- Aristotle, *Preblems*, (Problemler), XXXV. 6. Cf. Charles Darwin, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, (İnsan ve Hayvanlarda Hislerin İfadesi), (Chicago: University of Chicago Press, 1965), s. 200.
 - 2- Max Eastman'ın, *The sense of Humor* (Mizah Anlayışı), (Scribner's, 1921, s.

1558-59 adlı çalışmasında alıntıdır.

- 3- Jean Piaget, *The Consturction of Reality, in the Child*, (Çocukta Gerçeklik Yapısı), terc. Margaret Cook (New York: Ballantine, 1954), Bölüm 1.
- 4- Bu hikaye James Sully'nin, *An Essay on Laughter*, (Gülme Üzerine Bir Deneme), (London: Longmans, Green, 1902), s. 236'da anlatılmıştır.
- 5- Age., s. 238.
- 6- Çocukta mizahın gelişmesinin tam bir anlatımı için bkz. Matha Wolfenstein, *Children's Humor*, (Çocuk Mizahı), (Glencoe, EEE., Free Press, 1954); ve Paul McGhee, *Humor: Ets Origin and Development*, (Mizah: Kaynağı ve Gelişmesi), (San Francisco: W, H. Freeman, 1979).
- 7- McGhee, *Humor*, (Mizah), ss. 57-60.
- 8- Ralp Piddington, *The Psychology of Laughter*, (Gülmenin Psikolojisi), (London: Figurehead, 1933), s. 86.
- 9- Cf. Hemmuth Plessner, *Laughing and Crying*, (Gülme ve Ağlama), çev. James Spence and Marjorie Grene (Evanston: Northwestern University Press, 1970).
- 10- L.A. Sroufe and J.C. Wunsch, "The development of Laughter in the First Year of Life," (Hayatın ilk Yılında Gülmenin Gelişmesi), *Child Development*, 43 (1972); 1326-44. Raymond A. Moody, *Laugh after Laugh*, (Devamlı Gülme), (Jacksonville, Fla.: Headwaters Press, 1978), s. 45